

”Bosniassa ei ole takeita mistään.”
Bosnia ja Hertsegovina Helsingin Sanomien pääkirjoituksissa
vuosina 1992–1995.

Oulun Yliopisto
Historiatieteet
Historian kandidaatintutkielma
24.5.2022
Jaakko Kuisma

Sisällysluettelo

Johdanto	3
1. Konflikti alkaa	7
1.1 Miksi näin tapahtui? Mitä voidaan tehdä?	7
1.2 Merkkejä vaikuttamisen vaikeudesta.....	9
1.3 Kansainvälinen yhteisö kritiikin kohteena ja presidentinvaalit.....	10
2. Synkkiä näkemyksiä	13
2.1 Ei lyhyttä sotaa	13
2.2 Suunnitelma rauhasta ja neuvoton länsi	15
2.3 Sota todennäköisesti jatkuu	18
3. Hiljaisuudesta joukkomurhaan & rauhaan	20
3.1 Bosnian rintamalla ei mitään uutta.....	20
3.2 Joukkomurha ja toiveita rauhasta.....	20
3.3 Toiveista todellisuuteen.....	23
Loppulause	26
Lähteet ja tutkimuskirjallisuus	28

Johdanto

Jugoslavian sosialistinen liittotasavalta oli toisen maailmansodan jälkeen perustettu valtio, joka sisälsi kuusi Balkanin sosialistista tasavaltaa, Serbian, Montenegron, Kroatian, Slovenian, Makedonian, sekä Bosnia-Hertsegovinan. Valtioliitolla keskushallinnon johdossa toimi entinen partisaanijohtaja Josip Broz ”Tito”. Maa koostui monista etnisistä ryhmistä, jotka paikoittain sekoittuivat keskenään. Nationalistiset pyrkimykset yleisesti tukahdutettiin Titon vallan aikana. Titon kuoli vuonna 1980, mutta Jugoslavia hajoaisi sisältäpäin vasta vuosikymmen myöhemmin.¹

Titon kuoleman jälkeen 1980-luvulla nationalismi alkoi leviämään Jugoslavian sosialistitasavaltojen sisällä. Monet etniset ryhmät vieroksuivat ja pelkäsivät serbijohdoista liittotasavaltaa. Nämä hajaannukset johtivat siihen, että Jugoslavia alkoi hajoamaan sisältä päin. Kesäkuussa 1991 Kroatia ja Slovenia julistautuivat itsenäisiksi.² Itsenäisyysjulistuksien jälkeen serbialaiset aloittivat sotatoimet Sloveniaa vastaan. Kun Slovenian kukistaminen ei onnistunut, serbijoukot siirtyivät Kroatiaan. Kroatiassa kumpikaan osapuoli ei onnistunut saamaan selkeää etulyöntiasemaa toiseen nähden. Osapuolet allekirjoittivat tulitaukosopimuksen tammikuussa 1992.³

Euroopan yhteisö pyrki ratkaisemaan Jugoslavian hajoamisesta johtuneita väkivaltaisuuksia diplomaattisin keinoin. Kroatian sodan aikana se muodosti delegaation, jonka pyrkimyksenä oli sotatoimien lopettaminen. EY sopi 16 joulukuuta 1991, että jokainen Jugoslavian tasavalta voitaisiin tunnustaa itsenäiseksi valtioksi, mikäli ne haluaisivat ja täyttäisivät tietyt ehdot. Määräpäivään mennessä (23.12) Bosnia ja Hertsegovina, Slovenia, Kroatia, Makedonia, Kroatian serbialue ja Kosovon albanialaiset olivat hakeneet tunnustusta. Kaksi viimeistä hylättiin ja Bosnia-Hertsegovina sekä Makedonia johdettiin tarkistuskomission arvioitavaksi. Slovenian ja Kroatian tapauksessa ei toimenpiteitä ehditty tekemään, sillä Saksa oli tunnustanut nämä valtiot 23 joulukuuta oma-aloitteisesti.⁴

¹ Nystuen 2005, 35–36.

² Nystuen 2005, 35–36.

³ Crampton 2014, 250–253.

⁴ Crampton 2014, 254.

Kroatian ja Slovenian tunnustaminen asetti Bosnian erittäin vaikeaan asemaan. Käytännössä maalla oli kolme vaihtoehtoa tulevaisuutensa suhteen. Ensimmäinen oli jäädä osaksi federaatiota, missä se joutuisi todennäköisesti alistumaan Serbialle. Toinen oli jakaa itsenäinen Bosnia ja Hertsegovina etnisiin alueisiin, joilla olisi laaja autonomia. Viimeinen vaihtoehto oli maan jakaminen. Mikään näistä vaihtoehdoista ei saanut kannatusta maan suurimmilta etnisiltä ryhmiltä (muslimit, serbit ja kroaatit). Muslimit ja kroaatit eivät halunneet liittovaltioon Serbian kanssa ja serbialaiset varoittivat, että minkäänlainen Bosnia ja Hertsegovinan itsenäisyys johtaisi sotaan.⁵

Bosnian serbeille maan itsenäistyminen olisi estänyt liittymisen Serbiaan ja tarkoittanut pysyvää jäämistä vähemmistöksi. Euroopan Yhteisö ehdotti äänestyksen järjestämistä kaikille sen alueen asukkaille. Serbit eivät tähän suostuneet ja boikotoivat äänestystä, joka pidettiin helmi- ja maaliskuun vaihteessa. Itsenäisyyden kannattajat saivat laajan enemmistön ja itsenäisyys julistettiin 3 maaliskuuta. Serbijohtajat julistivat 27 maaliskuuta Bosnian ja Hertsegovinan serbitasavallan perustetuksi ja vannoutuivat uskollisuutensa Serbialle. Maaliskuun lopussa yhteenottoja oli syntynyt maan eri ryhmien, sekä maan ulkopuolisten serbijoukkojen ja Bosnian hallinnon joukkojen välille.⁶

Serbian hyökkäys Bosnia ja Hertsegovinaan 1992 aloitti Euroopan pahimman humanitaarisen kriisin sitten toisen maailmansodan. Euroopan Yhteisö epäonnistui vastaamaan kriisiin nopealla aikataululla ja Yhdistyneet Kansakunnat eivät aktiivisesti pyrkineet pysäyttämään kansainvälisten joukkojen avulla hyökkäyksiä siviiliväestöä kohtaan, joita kutsuttiin myös etnisiksi puhdistuksiksi. Tämä huolimatta siitä, että YK tunnusti Serbian johdon syyllisiksi sotaan.⁷ Sota jatkui vuoteen 1995 asti, jolloin osapuolet saatiin allekirjoittamaan rauhansopimus Daytonissa.⁸

Tässä työssä tutkin miten Helsingin Sanomat (HS) ovat käsitelleet Bosnia ja Hertsegovinaa pääkirjoituksissaan vuosien 1992 ja 1995 välisenä aikana. Tutkimuskysymykseni ovat siis minkälaisissa yhteyksissä ja miten maata on pääkirjoituksissa käsitelty. Minkälaisia keskeisiä teemoja ja aiheita kirjoituksista voidaan havaita, sekä millainen Helsingin Sanomien suhtautuminen ja kanta maan tilanteeseen oli. Tästä näkökulmasta analysoin tekstejä, jotka käsittelevät maan sisäisiä aiheita, sekä myös

⁵ Crampton 2014, 254.

⁶ Crampton 2014, 255.

⁷ Gallagher 2003, 121–122.

⁸ Gallagher 2003, 190–192.

artikkeleita, jotka käsittelevät maan tapahtumia ulkopuolisesta perspektiivistä, kunhan Bosnia-Hertsegovina ja maan tapahtumat ovat keskeinen tekstin aihe ja konteksti.

Vuonna 1889 perustettua päivälehteä, joka myöhemmin muutti nimensä Helsingin Sanomiksi, voidaan pitää hyvällä syyllä yhtenä Suomen merkittävimmistä sanomalehdistä.⁹ Lehti kilpaili suurimman julkaisun asemasta 1910- ja 1920-luvuilla. 1960-luvulle tultaessa Helsingin Sanomien levikki oli suurempi kuin kolmen seuraavan lehden yhteenlaskettu levikkimäärä. 1900-luvunlopussa lehden yhteenlaskettu päivittäinen lukijamäärä oli noin 1,2 miljoonaa ja ”Hesari” sai lukijoita kaikista yhteiskuntaryhmistä.¹⁰ Tämän työn tarkasteltavana ajanjaksona Helsingin Sanomien levikki oli keskimäärin 473 174¹¹, se oli 90-luvulla myös Pohjoismaiden suurlevikkisin sanomalehti.¹²

Edellä mainittujen tietojen pohjalta voidaan sanoa, että Helsingin Sanomat oli merkittävän sanomalehti Suomessa 1990-luvulla ja sillä oli myös merkittävästi valtaa. Toimitus päätti mitä suuri osa kansasta lukee ja näin periaatteessa pystyi päättämään, mikä oli tärkeää ja mikä ei. Tämän takia olen valinnut Helsingin Sanomat tämän työn tutkimuskohteeksi.

Keskityn tässä tutkimuksessa analysoimaan nimenomaan pääkirjoituksia siitä syystä, että tämän artikkelityypin voidaan katsoa edustavan lehden virallista linjaa. Pääkirjoitukset on sijoitettu painetuissa ja digitaalisissa julkaisuissa mielipideoston alle, ja ne on tyypillisesti kirjoittanut toimituksen pääkirjoitustoimittaja. Pääkirjoituksen kirjoittajaa ei myöskään aina merkitä, minkä voidaan tulkita tarkoittavan sitä, että kirjoitus ei edusta vain yhden ihmisen mielipidettä. Tällä näkökulmalla pystyn saamaan parhaan ymmärryksen Helsingin Sanomien suhtautumisesta ja kannasta Bosnia ja Hertsegovinan tilanteeseen.

Analysoitavat artikkelit olen kerännyt käyttämällä Helsingin Sanomien verkkosivuilla olevaa arkistoa ja tämän hakupalvelua. Haun avainsanoiksi valitsin Bosnia ja Hertsegovina, Bosnia-Hertsegovina, Bosnia, Srebrenica sekä Dayton. Ajallisesti rajasin haun tulokset vuoden 1992 ensimmäiseen päivään ja vuoden 1995 viimeiseen päivään. Osastoksi valitsin pääkirjoitukset. Palvelun tarjoamien pääkirjoitusten joukossa oli myös kirjoituksia, jotka eivät olleet oleellisia tämän työn kannalta. Käymällä tulokset läpi

⁹ Jensen-Eriksen et al. 2019, 28–30 & 71.

¹⁰ Jensen-Eriksen et al. 2019, 16.

¹¹ Jensen-Eriksen et al. 2019, 422.

¹² Salokangas & Tommila 1998, 314.

valitsin tämän tutkimuksen kysymysten kannalta oleelliset artikkelit tarkempaa analysointia varten.

Varsinaisena tutkimusmenetelmänä käytän tässä työssä laadullista tutkimusmetodia ja sisältöanalyysia, jonka avulla tutkin pääkirjoitusten asiasisältöä. Apuna käytän Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi* teosta. Lisäksi hyödynnän Sirkka Hirsjärven, Pirkko Remeksen ja Paula Sajavaaran teosta *Tutki ja kirjoita* laajempaa oppaana erinäisiin tutkimuksen teon käytäntöihin ja normeihin.

Erityisenä huomioiden kohteena ovat tutkimuskysymysten kannalta tärkeät teemat ja kategoriat.¹³ Sisällönanalyysin avulla pyrin kuvaamaan pääkirjoitusten eli aineiston sisältöä sanallisesti. Metodi perustuu aineistojen analysoimiseen, eli tulkintaan ja päättelyyn. Löytämällä temaattisia kokonaisuuksia ja linjoja pyrin saamaan vastauksen tutkimuskysymykseen.¹⁴ Käyn aineistot läpi kronologisesti, kuitenkin keskittyen temaattisiin kokonaisuuksiin, eriteltynä tietyn ajanjakson rajoissa. Loppulauseessa käyn tutkimuksen tuloksia läpi painottaen enemmän temaattisuutta, kuin käsittelyluvuissa.

Käsittelyluvuissa esiintyvät eri järjestöjen nimet ja lyhenteet on kirjoitettu sellaisinaan, kuin ne ovat lähdeaineistossa kirjoitettu. Avaan lyhenteiden merkitykset käsittelyluvuissa, mutta tarkistuksen helpottamiseksi käyn ne tässä läpi.

Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi (Etyk)

Euroopan yhteisö (EY)

Helsingin Sanomat (HS)

Yhdistyneet kansankunnat (YK)

¹³ Pirkko Remes 2018, 266–269.

¹⁴ Sarajärvi & Tuomi 2018, 104–146.

1. Konflikti alkaa

1.1 Miksi näin tapahtui? Mitä voidaan tehdä?

Ensimmäisen kerran Bosnia & Hertsegovina nousi Helsingin Sanomien (HS) pääkirjoituksessa esille 17.1.1992 osana kirjoituksen pohdintaa Jugoslavian hajoamisen seurauksena syntyneitä valtioita. Kaksi näistä entisen Jugoslavian ”perillisistä”, eli osavaltioista Slovenia ja Kroatia saivat tunnustuksen Euroopan Yhteisöltä (EY), mutta Bosnia & Hertsegovina ei. Pääkirjoituksessa todettiin suoraan maan olleen sisäisesti niin hajanainen, että pieninkin ärsyke voi johtaa avoimeen sotaan. Hajanaisuuden syiksi nostettiin eri väestöryhmien erinäiset tavoitteet. Tasavallan muslimi- ja kroaattiväestö pyrkivät itsenäisyyteen, kun taas serbit halusivat jäädä Serbian yhteyteen. Näiden asioiden takia kansavälisen tunnustuksen antaminen Bosnia & Hertsegovinalle ei ollut kirjoituksen tekoikaan järkevää.¹⁵

Bosnia & Hertsegovinan tilannetta käsiteltiin pääasiana ensimmäisen kerran 15.4. pääkirjoituksessa, jonka teemana oli maan väestöryhmien hajanaisuus. Bosnia selviäsi itsenäisenä vain, mikäli muslimit, serbit ja kroaatit pääsisivät yhteisymmärrykseen, mutta tämän tapahtumista ei pidetty kuitenkaan todennäköisenä, sillä kaikki ryhmät olivat syyllistyneet erilaisiin veritekoihin. Kirjoituksessa todettiin, että rauhan edellytyksenä oli serbien itsensä hyväksymä järjestys maassa.¹⁶

Tämä näkemys on hieman ristiriidassa aikaisemman pääkirjoituksen sisällön kanssa, missä osana laajempaa analyysia vähemmistöistä, kansallisuuksista ja kansoista, todettiin Bosnia & Hertsegovinan olevan kuolleenä syntynyt valtio, mikäli serbien itsemääräämisoikeus ulotetaan sinne.¹⁷

Ristiriitaisuus voi johtua eri kirjoittajista. Maaliskuun pääkirjoituksen oli kirjoittanut Pentti Sadeniemi ja huhtikuun kirjoituksessa ei ollut nimetty tekijää. Niinpä varmuutta siitä oliko teksteille eri kirjoittajat, ei ole. Toisaalta tilanteen muuttuminen on voinut vaikuttaa toimituksen näkemyksiin vallitsevasta tilanteesta ja sen ratkaisusta. Edellä

¹⁵ ”Jugoslavian vaikea perintö” (pk.). *Helsingin Sanomat* (HS) 17.1.1992.

¹⁶ ”Bosnian tila ei lupaa hyvää” (pk.). HS 15.4.1992.

¹⁷ ”MERKINTÖJÄ Pentti Sadeniemi Vähemmistö, kansallisuus ja kansa” (pk.). HS 30.3.1992.

olevien tekstien perusteella voidaan kuitenkin havaita, että HS tulkitse tilanteen olleen vaikea kaikille osapuolille.

Seuraavan kerran HS käsitteli pääkirjoituksissaan Bosnia & Hertsegovinan tilannetta Bosnian sodan alkamisen jälkeen.¹⁸ HS analysoi Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (Etyk) roolia osana Bosnia & Hertsegovinan tapahtumia. 25.4. pääkirjoituksen otsikko kysyi suoraan eikö Serbialle mahdeta mitään? Pääkirjoituksessa kuvailtiin Yhdistyneiden kansakuntien (YK), Yhdysvaltojen EY:n ja Etyk:n olleen ymmällään sen suhteen, mitä Bosniassa sotivalle Serbialle voitaisiin tehdä. Kirjoitus päätteli Bosnia & Hertsegovinan tunnustamisen tapahtuneen liian nopeasti maalle, jonka väestöryhmillä ei ollut perinteistä valtiollista yhteenkuuluvuuden tunnetta. HS:ssa kerrattiin Serbialle annettuja uhkauksia, joihin kuuluivat muun muassa erottaminen Etyk:sta sekä asettaminen kauppasaartoon, mutta uhkausten todettiin jääneen sanojen tasolle ja kirjoituksen lopussa kysyttiin: ” Onko maailmanyhteisö tosiaan voimaton tällaisessa tilanteessa?”¹⁹

Toukokuun ensimmäinen pääkirjoitus on aikaisempiin artikkeleihin verraten poikkeuksellinen siinä, että se ottaa selkeästi kantaa mitä, pitäisi tehdä. Tekstissä kommentoitiin tiiviisti Serbian sotatoimia Bosnia & Hertsegovinassa sekä lyhyesti mainittiin, että kansainvälinen yhteisö ei ole onnistunut lopettamaan sotatoimia. Kirjoituksen viimeisessä osiossa sanottiin suoraan, että ”Suur-Serbiaa” ei pidä lainkaan tunnustaa ja sille ei pidä antaa veto-oikeutta Etyk:ssa. Kirjoittaja arvioi Serbian eristämisen taloudellisesti ja poliittisesti nopeimmaksi tavaksi saada sota loppumaan.²⁰

Toukokuun 14:sta ja 26:na päivänä julkaistuissa pääkirjoituksissa Bosnia & Hertsegovina toimi lähinnä kontekstina Serbian toimien analysoimiselle maassa. Myös kansainvälisen yhteisön reaktiota maan tapahtumiin käsiteltiin teksteissä. Pääteemoina olivat Jugoslavian nimellä esiintyneen Serbian sulkeminen ulos Bosnia & Hertsegovinaa koskevasta päätöksenteosta Etyk:ssa sekä taloudellisen saarron aloittaminen Serbiaa vastaan. Kummassakaan tekstissä kirjoittaja ei asettanut suuria odotuksia tilanteen ratkeamiseksi. Serbian sulkemista päätöksenteon ulkopuolelle kirjoituksessa pidettiin

¹⁸ Gallagher 2003, 88.

¹⁹ ”Eikö Serbialle mahdeta mitään?” (pk.). HS 25.4.1992.

²⁰ ”Serbia on syytä eristää” (pk.). HS 12.5.1992.

poikkeuksena ja taloudellisen saarron tapauksessa poliittisten ratkaisujen arvioitiin käyvän vain heikoimmiksi taisteluiden pitkittyessä.²¹

1.2 Merkkejä vaikuttamisen vaikeudesta

Bosnia & Hertsegovinan tilanne nähtiin varsin huonona kesän kirjoituksissa. 2.6 julkaistussa pääkirjoituksessa (osana analyysiä Serbian toimista Bosniasta), kirjoituksessa kysyttiin, mitä maassa voidaan edes tehdä rauhan saavuttamiseksi, sillä kansallisuudesta oli tullut ylitsepääsemätön jakaja alueella. Kirjoituksesta heijastui selkeästi tilanteen vaikeus ja toivottomuus.²²

Aikaisemmissa pääkirjoituksissa käsiteltiin poliittisten vaikutuskeinojen tehottomuutta Bosniassa käydyn sodan lopettamiseksi, mutta 30.6. julkaistussa kirjoituksessa analysoitiin aseellisen väliintulon vaikutuksia ja seurauksia. Kirjoituksen alussa todettiin heti, että aseellisen väliintulon ulkopuolelle jääneet vaikuttamisen keinot eivät olleet yksinkertaisesti toimineet tai niiden vaikutukset olivat olleet erittäin pieniä ja hitaita. Jäljelle jäänyt sotilaallinen väliintulo ei kuitenkaan ollut yksinkertainen ratkaisu ja sisälsikin monia ongelmia, mitä tekstissä käydään läpi. Kenen sotilaita epäselville kriisialueille lähetettäisiin, minkälainen komentoketju tulisi olemaan, mitä tarkalleen tehtäisiin ja ratkaisisiko mahdollinen väliintulo kriisiä ollenkaan? Pakotteiden ja puheiden epäonnistuttua liennyttämään konfliktia, jäi jäljelle aseellinen puuttuminen tilanteeseen, mutta senkin lopputulos oli kaikkea muuta kuin varmaa.²³

Bosnia & Hertsegovinan tapahtumista seurannut humanitäärinen kriisi nostettiin keskeiseksi aiheeksi 28.7. pääkirjoituksessa. Siinä käsiteltiin konfliktin aiheuttamaa pakolaisuutta, joka nostettiin esiin nyt ensimmäisen kerran. Kirjoitus otti aktiivisesti kantaa siihen, että apua pitää antaa ja se pitää kohdistaa oikein. Kun Suomi integroitui osaksi Eurooppa, sillä ei ollut varaa ”muukalaisvihaajan” leimaan. Kirjoittaja kuitenkin tunnisti sen tosiasian, että Suomen kyvyt auttamiseen olivat rajalliset ja tästä syystä apu pitäisi kohdistaa juuri oikeaan paikkaan ja tarkasti. Resurssit tulisi kohdistaa Bosnia & Hertsegovinan hädänalaisille, jotka olivat menettäneet mahdollisuudet asumiseen ja toimeentuloon. Hyvin harvalla apua tarvitsevilla oli mahdollisuus päästä itse pois, joten rahaa pitäisi kohdistaa myös pakolaisten kuljetuksiin pois kriisialueelta. Kirjoittaja

²¹ ”Konsensus miinus yksi” (pk.). HS 14.5.1992. & ”Serbian saarto alulle” (pk.). HS 26.5.1992.

²² ”Serbia niittää, mitä on kylvänyt” (pk.). HS 2.6.1992.

²³ ”Aseellisen väliintulon vaikeus” (pk.). HS 30.6.1992.

arvosteli sekä hallitusta, että hallituksen arvostelijoita ja totesi varsin suoraan, että apua pitää antaa ja miten sitä kannattaa antaa.²⁴

Kritiikki kansainvälistä yhteisöä ja suurvaltoja kohtaan koveni 26.8. pääkirjoituksessa, joissa niiden toimia arvosteltiin hyvin kovasanaisesti. Ensiksi teksti kritisoi sitä, miten Bosnia & Hertsegovinan itsenäisyys tunnustettiin arveluttavissa olosuhteissa ja sen jälkeen maa jätettiin oman onnensa nojaan kamppailemaan itsenäisyydestään Serbiaa vastaan. Maailma seurasi sivusta, kun Serbia ajaa Bosnian muslimeja entistä ahtaammalle.²⁵ Kritiikin kovuutta korostaa se, että aikaisemmassa pääkirjoituksessa serbialisten toiminta Bosniassa verrattiin Natsi-Saksan toimiin toisessa maailmansodassa.²⁶

Bosnia & Hertsegovinan julistaminen itsenäiseksi nähtiin epärealistisena ratkaisuna. Ongelman ytimeksi nousi alueen kansallisuuksien keskinäiset suhteet ja ratkaisu, joka toimi Slovenian kohdalla ei muissa tapauksissa toiminut.²⁷

1.3 Kansainvälinen yhteisö kritiikin kohteena ja presidentinvaalit

Vuoden 1992 syksyn ajan Bosnia & Hertsegovinaa koskevat pääkirjoitukset käsitelivät enimmäkseen Yhdistyneiden kansakuntien (YK) toimia Bosniassa. Jugoslavian nimellä esiintynyt Serbia erotettiin yleiskokouksesta sen Bosniassa tekemien väkivaltaisuuksien takia, mutta tekstissä epäiltiin toimen vaikutuksia ja kirjoittaja pitikin elettä symbolisena. Kirjoittaja analysoi Serbian erottamista YK:n laajemman kontekstin ympärillä. YK:n jäsenten odotetaan ”rakastavan rauhaa” ja Serbia ei tätä ehtoa täyttänyt, mutta toisaalta ei moni muukaan YK:n jäsenvaltio. Järjestön tilanne Bosniassa olikin kirjoittajan mukaan hyvin ristiriitainen.²⁸

YK:n turvallisuusneuvosto päätti myös tutkia entisen Jugoslavian alueella tapahtuneet sotarikokset mukaan lukien Bosnia & Hertsegovinassa. HS:n pääkirjoitus suhtautui skeptisesti hankkeen onnistumiseen. Ensinnäkin se mainitsi, että turvallisuusneuvoston muodostama komissio ei ollut tuomioistuin ja toiseksi oli epätodennäköistä, että Bosniassa olisi toimivaa tuomioistuinta. Epäillyn tuominen kansainvälisen

²⁴ ”Pakolaiskysymys ja Suomi” (pk.). HS 28.7.1992.

²⁵ ”Etyk-valtion lyhyt elämä” (pk.). HS 26.8.1992.

²⁶ ”Bosnia ja Somalia” (pk.). HS 6.8.1992.

²⁷ ”Etyk-valtion lyhyt elämä” (pk.). HS 26.8.1992.

²⁸ ”YK:n mielenosoitus” (pk.). HS 25.9.1992.

tuomioistuimen eteen oli myös vaikeaa. Tämän kaiken lisäksi sotarikoksien tutkiminen on haastavaa työtä. Näiden seikkojen takia kirjoituksessa todettiin suurimpien syyllisten olleen todennäköisesti toistaiseksi turvassa.²⁹

Edellisissä kirjoituksissa näkyy HS:n selvä kriittisyys Yhdistyneitä kansakuntia kohtaan. Pääkirjoituksissa keskityttiin järjestön kyvyttömyyteen luoda ratkaisua tai edes hillitä kriisiä Bosnia & Hertsegovinassa. Kirjoituksista voidaan myös havaita skeptisyyttä sen suhteen, kykeneekö järjestö luomaan ratkaisuja tulevaisuudessakaan.

Euroopan Yhteisö (EY) ei ollut ainoa järjestö, jota kritisoitiin hyvinkin suoraan 1992 loppuvuoden pääkirjoituksissa. 17.12. kirjoituksessa mainittiin heti ensimmäisessä kappaleessa Etykin ulkoministerien kokouksen epäonnistuneen tarjoamaan mitään ratkaisua, joka voisi lopettaa tai hillitä sotaa Bosnia & Hertsegovinassa. Järjestö on jäänyt seuraamaan sivusta Bosnian tapahtumia. Kirjoituksen mukaan oli vain yksi tie rauhaan. Se olisi ollut Serbian tavoitteiden saavuttaminen kansainvälisen yhteisön ollessa kykenemätön sitä estämään.³⁰

*Bosnia-Hertsegovinassa on meneillään kansanmurha, mutta Euroopan tärkein yhteinen poliittinen foorumi ei ole kyennyt tarkkailijoiden lähettämisen lisäksi muuhun kuin sulkemaan Serbian ja Montenegron muodostaman tynkä-Jugoslavian Etykin työskentelyn ulkopuolelle.*³¹

Vuoden 1992 viimeisissä Bosnia & Hertsegovinaa käsittelevissä pääkirjoituksissa maan konfliktia käsitellään Serbian presidentin vaalien kautta. Ehdolla olivat istuva presidentin Slobodan Milosevic ja Milan Panic. Ensimmäisenä mainittuun henkilöityy Bosnian & Hertsegovinan alueella tapahtuvat julmuudet. Panicia pidettiin kuitenkin kandidaattina, joka voisi mahdollisesti lopettaa konfliktit Balkanilla. Tälle mahdollisuudelle ei kirjoituksessa asetettu suuria odotuksia. Ensinnäkin Panicin voitto ei ollut mitenkään varmaa. Toiseksi Panicin mahdollisuuksia hillitä serbijoukkoja Bosniassa epäiltiin kirjoituksessa vahvasti.³²

Serbian presidentinvaaleja käsiteltiin uudelleen pääkirjoitusosastolla, kun Slobodan Milosevic oli voittanut vaalit. Kirjoituksessa todettiin, että heikot mahdollisuudet

²⁹ "YK tutkii ihmisoikeusrikokset" (pk.). HS 8.10.1992.

³⁰ "Etyk, Bosnia ja uskottavuus" (pk.). HS 17.12.1992.

³¹ "Etyk, Bosnia ja uskottavuus" (pk.). HS 17.12.1992.

³² "Serbialaisten valinta" (pk.). HS 20.12.1992.

pikaiseen rauhaan kuolivat Milosevicin valinnan myötä. Toisaalta tämä tulos ei ollut kirjoittajan mukaan yllättävä. Bosnian tilanne huomioon ottaen Serbian todettiin olevan niskanpäällä, eikä kirjoittaja odottanut heidän perääntyvän Bosnia & Hertsegovinaasta, kun vuosi läheni loppuaan.³³

Vuoden 1992 alussa pääkirjoitusten teemana oli Bosnia & Hertsegovinan eri väestöryhmien hajanaisuus, merkittävimpana niistä Bosnian muslimit ja serbit. Sisäisen hajanaisuuden ja erinäisten väkivaltaisuuksien takia HS suhtautui varauksella maan viralliseen tunnustamiseen. Bosnian sodan alkamisen jälkeen huomio siirtyi Serbian toimintaan maassa, sekä kansainvälisen yhteisön reaktioihin ja toimiin. Serbien aloitettua veriteot Bosniassa HS otti selkeämmin kantaa siihen, miten kriisiä voitaisiin ratkaista tai edes hillitä. Esimerkkinä tästä mainittakoon veto-oikeuden epäminen Serbialta Etyk:ssa Bosnia & Hertsegovinaa koskevassa päätöksen teossa. Lisäksi kirjoituksista voidaan havaita alustavaa skeptisyyttä kansainvälisen yhteisön, kuten Etyk:n ja EY:n kykyihin ja haluihin ratkaista tilanne.

Kesällä Bosnia & Hertsegovinan tilanne muuttui entistä negatiivisemmaksi. Maan etninen jakautuneisuus nähtiin korjaamattomana. Sodan aiheuttamaan humanitaariseen kriisiin otettiin kantaan. Hallitseva teema vuoden 1992 kirjoituksissa oli kriittinen suhtautuminen kansainvälisten toimijoiden, kuten YK:n ja Etyk:n kykyyn ratkaista Bosnia & Hertsegovinan kriisiä. Pääkirjoitukset kritisoivat selkeästi näiden toimijoiden tekemiä virheitä. Pieni rauhan mahdollisuus nostettiin esiin Serbian presidentinvaalien yhteydessä, mutta toiveet rauhasta hylättiin, kun sotaa kannattava puoli voitti.

³³ ” Sota voitti Serbian vaalit” (pk.). HS 23.12.1992.

2. Synkkiä näkemyksiä

2.1 Ei lyhyttä sotaa

Vuoden 1993 tammikuussa HS:n näkemys Bosnia & Hertsegovinan tilanteeseen vaihtui erittäin varovaisesta optimismista täysimittaisen sodan mahdolliseen toteutumiseen. 7.1. pääkirjoituksessa varoitettiin Genevessä käytyjen rauhanneuvottelujen olleen viimeinen mahdollisuus saavuttaa poliittinen ratkaisu konfliktiin. Mahdollisuus rauhaan asetettiin Britannian lordi Owenin ja Yhdysvaltojen Cyrus Vancen johdolla laadittuun suunnitelmaan, jonka mukaan Bosnia & Hertsegovina jaettaisiin itsehallintoalueisiin. Bosnian muslimit vastustivat tätä suunnitelmaa. Vaikka rauha saavutettaisiinkin tällä suunnitelmalla, kirjoituksessa arveltiin sen johtavan uusiin konflikteihin ja selkkauksiin eri ryhmien välillä. Toisaalta mikäli rauhanneuvottelut epäonnistuisivat, se voi johtaa länsimaiden sotilaalliseen interventioon Balkanille.³⁴

Toive rauhasta sai ison kolauksen 12.1. pääkirjoituksessa, jossa käsiteltiin Bosnian varapääministerin Hakija Turajlicin murhaa. Murha tuomittiin heti kirjoituksen alussa, mutta samalla todettiin tapahtuman olevan iso arvovaltatappio YK:lle. Murha asetti myös YK:n alla toimineet rauhanturvaajat hankalaan asemaan, sillä he olivat varapääministeriä vartioineet. Heistä oli muodostunut entistä selvemmin sodan osapuoli, vaikka sitä ei ääneen sanottukaan. Murha nosti jännitteet Bosniassa erittäin korkealle ja kirjoituksessa arvioitiin ainoiden vaihtoehtojen olevan nopea rauha tai sodan laajeneminen.³⁵

Kuun puolessa välissä rauhan mahdollisuus nostettiin vielä esiin Bosnia & Hertsegovinan serbijohtaja Radovan Karadzicilin antamien lausuntojen pohjalta. Hän oli luvannut pyrkivänsä taivuttelemaan ”niin sanotun serbiparlamentin” hyväksymään rauhansuunnitelman. Kirjoituksessa tosin suhtauduttiin Karadzicilin lupaukseen erittäin varautuneesti ja kirjoittaja totesi tämän tehneen ”kymmeniä lupauksia, joita hän ei ole pitänyt.”³⁶

³⁴ ”Ratkaisun hetket Bosniassa” (pk.). HS 7.1.1993.

³⁵ ”Murha Sarajevossa” (pk.). HS 12.1.1993.

³⁶ ”Edes vähän toivoa” (pk.). HS 14.1.1993.

Tammikuun viimeisessä Bosnia & Hertsegovinaa sivuavassa pääkirjoituksessa entisen Jugoslavian alueen tilanteen kerrottiin käyneen entistä pahemmaksi, kun serbien ja kroaattien välille puhkesi aseellisia yhteenottoja. Rauhan saaminen Bosniaan oli jo ennestään vaikeaa, ja nyt tilanne oli muuttumassa katastrofiseksi. Kirjoituksessa kritisoitiin miten ”YK oli jäänyt jalkoihin niin Bosnia-Hertsegovinassa kuin myös Kroatiassa.” Myös EY:n kykyä toimia epäiltiin vahvasti. Kirjoituksessa koettiin, että kansainvälisen yhteisön ainoat toimintakeinot olivat pakotteet ja sodan uhrien auttaminen. Toinen vaihto oli sotilaallinen väliintulo, mutta sen lopputulosta pidettiin hyvin epävarmana. Viimeinen vaihtoehto oli nopea rauha, mutta kirjoittajan mukaan tämän toteutuminen olisi vaatinut jo ”ihmettä”.³⁷

Helmikuun pääkirjoituksessa arvioitiin täysimittaisen sodan mahdollisuutta ja sen eri vaikutuksia. Mikäli rauhansuunnitelma Bosnia & Hertsegovinassa epäonnistuisi jäisi jäljelle aseellinen väliintulo. Tämän toteutuminen ei kuitenkaan ollut yksinkertaista. Ensinnäkin kirjoituksessa todettiin kaiken riippuvan Yhdysvaltojen ratkaisusta ja maan presidentistä Bill Clintonista. Eurooppalaisten maiden väliintuloa ilman Yhdysvaltoja pidettiin erittäin epätodennäköisenä. Lisäksi kirjoituksessa pohdittiin väliintulon laajuutta. Käytetäänkö suoraa väliintuloa vai rajoitetaanko operaatio ilmaiskuihin? Isona ongelmana pidettiin myös vastassa olevaa ”Jugoslavian liittoarmeijaa”, jolla oli laajat reservit ja suuri määrä erilaisia aseita. Kirjoituksen lopussa todettiin sotilaallisen väliintulon merkitsevän ”suurinta uhkaa rauhalle Euroopassa sitten toisen maailmansodan.”³⁸

Bosnia & Hertsegovina nousee lyhyesti esille 4.3. pääkirjoituksessa, missä käsiteltiin laajemmin entisen Jugoslavian alueella tapahtuneita sotarikoksia sekä kansainvälisen sotarikostuomioistuimen perustamista. Kirjoituksessa kerrottiin YK:n vaatineen Bosnia sodan osapuolia raportoimaan sotarikoksista, mutta käytännössä näin ei tapahtunut.³⁹

Helmikuun 7. päivä HS otti selkeästi kantaa pääkirjoituksessaan siihen mitä Bosnia & Hertsegovinan tilanteen ratkaisemiseksi pitää tehdä. Selkeä kannanotto näkyi jo kirjoituksen otsikossa ”Tynkä-Jugoslavia eristettävä”. Kirjoituksessa vaadittiin ”Tynkä-

³⁷ ”Liekit leviämässä Balkanilla” (pk.). HS 28.1.1993.

³⁸ ”Vaarana täysimittainen sota” (pk.). HS 9.2.1993.

³⁹ ”Siviilien kärsimyksiä Jugoslavian sodassa verrataan jo juutalaisten kansanmurhaan natsi-Saksassa. Turvallisuusneuvosto teki periaatepäätöksen Jugoslaviaa koskevasta sotarikostuomioistuimesta, mutta perustamiseen liittyy kuitenkin teknisiä, poliittisia ja moraalisia ongelmia. Jugoslavian sotarikolliset tuomiolle?” (pk.). HS 4.3.1993.

Jugoslavian” eristämistä liikkumisen ja tietoliikenteen osalta sekä matkustusasiakirjojen mitätöintiä.⁴⁰

Pääkirjoitus huhtikuun seitsemäntenä päivänä toimi eräänlaisena muistelukirjoituksena Sarajevon piiritykselle, jonka alkamisesta oli artikkelin kirjoitushetkellä kulunut vuosi. Kirjoittaja kertasi kaupungissa olevien uhrien määrän ja sodan synnyn syitä. Kirjoituksen toisessa osassa kysyttiin EY:n roolia ja vastuuta. EY oli saanut huomata Bosniassa käynnissä olevan sodan olevan nimenomaan Euroopan ongelma. Jos vauraat ja sotilaallisesti vahvat EY maat eivät pysty tai halua puuttua verenvuodatukseseen Bosniassa, niin miten voitiin odottaa apua tulevan Yhdysvalloilta. Kirjoituksen viesti olikin se, että EY maiden tulisi koota rivinsä ja päättäväisesti puuttua Balkanilla käytyyn konfliktiin, sillä resursseja ja voimaa siihen olisi.⁴¹

2.2 Suunnitelma rauhasta ja neuvoton länsi

Toukokuun 22. päivän pääkirjoituksessa arvioitiin Bosnia & Hertsegovinassa käynnissä olleen sodan saavuttavan pian taitekohtansa, joka saattaisi johtaa rauhaan. Kyynisesti tekstissä todettiin, että se ei ole YK:n, Etykin tai muun kansainvälisen yhteisön ansiota, vaan siitä, että joku osapuoli ”voittaa” kuitenkin lopulta. Kirjoittaja näki, että tässä vaiheessa konfliktia kansainväliselle yhteisölle jää vain sodan laajentumisen estäminen ja ”jälkisammutus”. Kirjoituksessa kerrattiin EY:n ja Yhdysvaltojen virhearviointeja koskien entisen Jugoslavian aluetta sekä kansainvälisen yhteisön yrityksiä saada sota loppumaan Bosniassa. Serbien saavutukset sodassa olivat antaneet heille aseman määrätä vallitseva olotila ja kirjoituksessa nähtiin mahdollisena, että valloitukset ”tullaan hyväksymään ”toistaiseksi” vallitsevana tosiasiana, jolle muu maailma ei mitään mahda”. Tämän pohjalta kirjoittaja myös epäili sotarikollisten saamista tuomiolle.⁴²

*Haagin sotarikostuomioistuimesta on vaarassa tulla vihoviimeinen näyttö kansainvälisen yhteisön kyvyttömyydestä ratkaista suuria konflikteja.*⁴³

HS:n pääkirjoituksessa 28.5. jatkettiin edellisen artikkelin temalla liittyen sotarikollisia koskeviin kommentteihin. Tässä artikkelissa arvioitiin laajemmin kansainvälisen sotarikostuomioistuimen mahdollisuuksia ja vaikutuksia. Heti kirjoituksen alussa

⁴⁰ ”Tynkä-Jugoslavia eristettävä” (pk.). HS 7.3.1993.

⁴¹ ”365 päivää Sarajevoa” (pk.). HS 7.4.1993.

⁴² ”Jäljellä ehkä vain jälkisammutus” (pk.). HS 22.5.1993.

⁴³ ”Tuomitaan poissa olevana” (ok.). HS 28.5.1993.

kansainvälistä yhteisöä kritisoitiin ”todella rajusti”. Kirjoitustyyli ja sanavalinnat antavat jopa hieman ivallisen vaikutelman, kun kirjoittaja totesi satojen kokousten ja konferenssien jälkeenkin sodan Bosnia & Hertsegovinassa jatkuvan jo toista vuotta. Myöskään toteutuneet toimet eivät olleet vaikutuksiltaan menestyksiä. Arvioidessaan Haagiin perustettavan tuomioistuimen mahdollisuuksia, kirjoittaja vertasi sitä toisen maailmansodan lopussa perustettuihin Nürnbergin ja Tokion tuomioistuihin. Erona Haagiin oli se, että aikaisemmat tuomioistuimet sijaitsivat sodan hävinneissä ja miehityksissä maissa. Kansainvälinen yhteisö oli ollut haluton puuttumaan sotilaallisesti Bosnia & Hertsegovinan tapahtumiin, joten maan miehitystä ei todennäköisesti tullut näkemään. Kirjoittaja arvioi, että Sodan todennäköiset voittajat, Bosnian serbit, eivät voittaessaan luovuta yhtäkään epäiltyä tuomittavaksi Haagiin.

Kirjoittaja ei asettanut suuria toiveita sotarikostuomioistuimen menestymiselle vallitsevan tilanteen valossa, eikä kansainvälisen yhteisön Bosniassa tehtyjen ”saavutusten” perusteella. Kirjoituksessa myös varsin kyynisesti epäiltiin kansainvälisen yhteisön kykyä ratkaista ja estää konflikteja tulevaisuudessa.⁴⁴

Kesäkuussa pääkirjoitusosasto palasi analysoimaan jo aikaisemmin käsiteltyä rauhansuunnitelmaa Bosnian jaosta. Vance-Owen nimellä tunnettu suunnitelma perustui ideaan Bosnia & Hertsegovinan jakamisesta kymmeneen itsehallintoalueeseen. Kirjoituksessa tuotiin selkeästi ilmi, että suunnitelma oli kaikkea muuta kuin ongelmaton. Uudet rajanvedot voivat mahdollisesti synnyttää uusia konflikteja, lisäksi Bosnian muslimit vastustivat sitä jyrkästi. Suunniteltu jako suosi selvästi serbejä. He olivat sotimalla vallanneet Bosniasta alueita, missä he suunnittelevat paikallisen muslimiväestön poistamista pakkokeinoin. Suunnitelma syrji varsin räikeästi Bosnian muslimeja, jotka menettäisivät eniten, mikäli suunnitelma toteutuisi. Tämän lisäksi kansainvälisen yhteisön pitäisi sitoutua suojelemaan muslimiväestöä, joiden sananvalta kaventuisi merkittävästi Balkanilla. Sodasta jäisi myös paljon selvitettävää, sotarikoksien, pakolaisten ja jälleenrakentamisen muodossa. Kirjoituksen viesti oli varsin selkeästi se, että suunnitelma rauhan aikaansaamiseksi oli varsin ongelmallinen, jopa huono, mutta parempaakaan ei sillä hetkellä ollut. Kansainvälisen yhteisön olisi pitänyt kuitenkin pystyä uskottavasti saamaan rauha aikaan ja näyttää, että se voi ratkoa konflikteja.⁴⁵

⁴⁴ ”Tuomitaan poissa olevana” (pk.). HS 28.5.1993.

⁴⁵ ”Ratkaisuna Bosnian jako” (pk.). HS 19.6.1993.

Heinäkuussa Bosnia & Hertsegovina mainittiin vain lyhyesti osana laajempaa artikkelia ihmisoikeusrikkomusten kasvusta maailmalla.⁴⁶ Maa oli seuraavan kerran pääkirjoituksen keskeisenä aiheena elokuussa.

HS:n kirjoituksessa 17.8. kommentoitiin serbien poikkeuksellista vetäytymistä Sarajevon ympäriltä. Vaikka serbijoukot poistuivat vain kahdelta kukkulalta ja luovuttivat ne YK:n haltuun, oli se kirjoituksen mukaan uutta, että serbit pitivät sanansa vetäytymisestä. Tekstissä arvioitiin tämän johtuvan ainakin osin Naton uhkauksesta ilmavoimien käytöstä. Tämä tapahtuma ei kuitenkaan ollut portti varsinaiseen rauhaan. Kirjoittaja totesikin, mikäli rauhanneuvotteluja haluttiin edistää, pitäisi länsiliiton tehdä varoituksistaan uskottavampia ja saada serbijoukot vetäytymään lisää. Näin Bosnian muslimeille saataisiin säästettyä edes jotain maa-alueita. Pessimistisesti kirjoitus päättyi kuitenkin lauseeseen ”Tähänastiset kokemukset eivät salli toivoa kovinkaan paljon.”⁴⁷

Päivää myöhemmin julkaistu pääkirjoitus käsitteli uudelleen, jo aikaisemmissa artikkeleissa ajoittain esiin noussutta ongelmaa koskien Bosnia & Hertsegovinassa käynnissä olevaa sota. Tiivistetysti länsimaiden reaktio oli ollut varsin neuvoton ja sekalainen. Kirjoituksessa analysoitiin miten, Bosnian sota oli sekoittanut politiikan kieltä ja miten konfliktista puhuttiin. Kirjoittaja analysoi ristiriitaa, miten YK:n alla työskentelevät ”rauhanturvaajat” toimivat maassa, joka on sodassa, ja jonka sodalle niiden ei ole tarkoituskaan voida mitään. Sekavan kielenkäytön takana oli myös aitoa neuvottomuutta asian suhteen. Todelliset vaikuttamisen välineet olivat jääneet Balkanilla käyttämättä niin Natolta, YK:lta kuin EY:ltä. Ainoaksi vaikuttamisen välineeksi oli jäänyt niin sanottu välitystyö rauhanneuvotteluiden edistämiseksi. Se oli halpaa ja moraalisesti hyväksyttävää, mutta sen edellytyksenä osapuolten välillä tulisi vallita jonkinlainen tasapaino, mitä ei kirjoituksen teko aikaan ollut. Bosnian sota oli syönyt edellä mainittujen yhteisöjen uskottavuutta, mutta asian hyväksi voitiin kirjoittajan mukaan tehdä yksi asia: ”ruveta puhumaan Bosnian sodasta selvällä kielellä.”⁴⁸

Edellinen artikkeli kiteyttää hyvin sen, miten HS koki kansainvälinen yhteisön suhtautumisen Bosnian sotaan. Aikaisemmissa artikkeleissa Balkanin tilanteen monimutkaisuudesta oli kirjoitettu, mutta nyt se nostettiin ensikertaa keskiöön.

⁴⁶ ”Surullista luettavaa” (pk.). HS 10.7.1993.

⁴⁷ ”Serbien puoli askelta taakse” (pk.). HS 17.8.1993.

⁴⁸ ”Balkan ja läntinen sekaannus” (pk.). HS 18.8.1993.

Artikkelissa viestittiin hyvin HS:n kriittisestä suhtautumisesta kansainvälisen yhteisön kykyihin ja motivaatioon lopettaa sota Bosnia & Hertsegovinassa.

2.3 Sota todennäköisesti jatkuu

Vuoden 1993 loppuvuoden pääkirjoitukset eivät antaneet optimistista kuvaa rauhan saavuttamisesta Bosnia & Hertsegovinasta. Syyskuussa julkaistussa pääkirjoituksessa kerrottiin miten Bosnian muslimien johtaja Alija Izetbegovic oli hylännyt suunnitelman Bosnia & Hertsegovinan jaosta sillä perusteella, että muslimeille annetut maakaistaleet eivät olleet elinkelpoisia. HS asettui Bosnian muslimien puolelle ja kirjoituksessa todettiin, että vastaavanlaista sopimusta ei ehdotettaisi paremmissa olosuhteissa. Sopimusluonnos oli kuitenkin ainoa, johon sodan voitolla olevat osapuolet, serbit ja kroaatit saatiin suostumaan. Kirjoituksessa nostettiin esille, että muslimit eivät luottaneet ulkopuoliseen apuun tai rauhansopimuksen antamaan turvaan. Tältä pohjalta kirjoittaja piti mahdollisena sodan jatkuvan vielä talven yli.⁴⁹

Vuoden viimeisessä Bosnia & Hertsegovinaa käsittelevässä pääkirjoituksessa todettiin talven lähestyessä rauhanneuvotteluiden polkeneen paikallaan muslimien hylättyä aikaisemman jakosuunnitelman. Aikaisemmassa rauhansuunnitelmassa oli tarkoitus varmistaa sopimuksen noudattamista suurella kansainvälisellä rauhanturvaajajoukolla. Kirjoittaja epäili, saadaanko tuota arviolta noin 50 000 miehen vahvuista joukkoa edes muodostettua. Kirjoituksessa arvioitiin, että kansainvälinen yhteisö joutuisi hyväksymään sen tosiasian, että sillä ei ollut riittävästi resursseja ratkaisemaan kaikkia sisällissotia ja konflikteja. Toiveet rauhasta siis elivät vain siinä, että sodan osapuolet suostuisivat rauhaan sotaväsymyksen sekä pakotteiden seurauksena.⁵⁰

Näkemyks Bosnia & Hertsegovinan tilanteesta muuttui 1993 synkemmäksi, kun YK, Etyk ja EY eivät onnistuneet konfliktia hillitsemään. Sodan arveltiin päättyvän vain, kun jompikumpi osapuoli voittaa. Kritiikki lisääntyi edellä mainittuja yhteisöjä kohtaan, kun kirjoituksissa epäiltiin mahdollisuuksia saada sotarikollisia tuomiolle ja kansainvälisten toimijoiden kykyä ratkaista kriisejä tulevaisuudessa.

Alustavia suunnitelmia rauhasta pidettiin Bosnian muslimien kannalta epäoikeudenmukaisina, mutta vallitsevassa tilanteessa, ei kirjoituksien mukaan ollut

⁴⁹ "Ratkaisua ei löydy Bosniassa" (pk.). HS 3.9.1993.

⁵⁰ "Sotatalvi lähestyy Balkanilla" (pk.). HS 15.10.1993.

parempia vaihtoehtoja. Kokonaisuutena Bosnia ja Hertsegovinan tilanne nähtiin erittäin vaikeana ratkaista kaikkien kannalta oikeudenmukaisesti.

3. Hiljaisuudesta joukkomurhaan & rauhaan

3.1 Bosnian rintamalla ei mitään uutta

Vuosi 1994 on tämän tutkimuksen tarkasteltavan ajanjakson näkökulmasta poikkeus. Tältä vuodelta löytyy vain yksi Bosnia & Hertsegovinaa käsittelevä pääkirjoitus.

Kesäkuun 20. päivänä julkaistun pääkirjoituksen aiheena oli jälleen rauhan saavuttaminen Bosnia & Hertsegovinaan suunnitelmalla, joka jakaisi maan. Uudessa rauhansuunnitelmassa serbit olisivat saaneet noin puolet Bosniasta ja loput jaettaisiin Bosnian muslimien ja kroaattien kesken. Serbia joutuisi luovuttamaan osan valtaamistaan alueista, mutta sopimus kuitenkin suosisi heitä. Kirjoituksessa todettiin, ettei oikeudenmukaisuutta voida enää toteuttaa, joten jako perustui väestöllisesti yhtenäisten alueiden luomiseen, jonka seurauksena serbit olisivat saaneet enemmän maata asukasta kohden. Ongelmana oli tasapainoilu eri osapuolten välillä. Jos yksi osapuoli olisi kokenut sopimuksen liian epäoikeudenmukaiseksi, oli riskinä sodan uudelleen syttyminen. Mahdollista rauhaa edisti lähinnä kaikkien osapuolten väsymys ja jonkinlainen voimasuhteiden tasapaino. Kirjoituksen viimeisessä kappaleessa tosin suhtauduttiin vallitsevaan tilanteeseen hyvin pessimistisesti.⁵¹

*Bosniassa ei ole takeita mistään. Ratkaisu voi taas jäädä syntymättä tai tukahtua petettyihin sitoumuksiin ja uudelleen heränneeseen ahneuteen. Oikeudenmukaisuutta siitä on kaikissa tapauksissa aivan turha hakea.*⁵²

3.2 Joukkomurha ja toiveita rauhasta

Tarkasteltavan ajanjakson viimeisenä vuotena pääkirjoituksissa voidaan havaita kaksi pääteemaa. Kansainvälisen yhteisön kritisointi jatkuu ja kovenee Srebrenican valtauksen ja sitä seuranneen joukkomurhan jälkeen. Toinen paljon huomiota saanut aihe oli rauhanneuvotteluiden edistyminen, joita käytiin Daytonissa Yhdysvalloissa.

⁵¹ "Aluejako ja Bosnian rauha" (pk.). HS 20.6.1994.

⁵² "Aluejako ja Bosnian rauha" (pk.). HS 20.6.1994.

Näiden neuvotteluiden pohjalta sotatoimet saatiin lopulta loppumaan Bosnia ja Hertsegovinassa.

Vuoden 1995 ensimmäinen Bosnia & Hertsegovinaa käsittelevä pääkirjoitus oli julkaistu viides päivä toukokuuta. Kirjoituksen pääteemana oli jälleen kansainvälisen yhteisön kritisointi sen epäonnistumisista lopettaa tai hillitä Bosnian sotaa. Tällä kertaa kirjoittaja vertasi YK:n epäonnistumista estää sotia Balkanilla siihen, miten järjestö oli kykenemätön estämään toisen maailmansodan alkamista. Eri kansainväliset yhteisöt olivat epäonnistuneet sodan hillitsemisessä Bosniassa: ”-Naton toimilla on todellisuudessa sama vaikutus kuin YK:lla. EU:n välitys on yhtä tehotonta kuin muidenkin.” Kirjoittaja totesi kuitenkin kirjoituksen lopussa, että yhteistyöllä ja yhteisillä järjestöillä pystytään parhaiten ratkaisemaan ja estämään kriisien syntyä, mutta samalla pitää pystyä puuttumaan tehokkaasti maiden tekemiin ihmisoikeusrikkomuksiin.⁵³

Heinäkuussa 1995 Bosnian serbijoukot valloittivat Srebrenican kaupungin ja alkoivat vangitsemaan bosnialaisia, jotka kaupungissa sekä sen läheisyydessä olivat. Heinäkuun 11. päivän ja 19. päivän välisenä aikana serbit vangitsivat ja teloittivat yli 6000 miestä ja poikaa, jotka yrittivät suoja-alueelta paeta. Lisäksi noin 1200 ihmistä, jotka oli vangittu Potočarissa surmattiin. Serbit hautasivat ruumiit joukkohautoihin, mutta tulivat myöhemmin peittämään jälkiään levittämällä ruumiita eri alueille. Kokonaisuudessaan yli 8000 ihmistä menetti henkensä joukkomurhassa.⁵⁴

Srebrenican valtaamisen myötä HS kritisoi voimakkaasti YK:ta sen epäonnistumisesta suojella kaupunkia ja sen omia sotilaitaan, joita serbit olivat ottaneet panttivangeiksi. Kirjoittaja ei uskonut sodan loppuvan ilman että serbit kohtaisivat isoa vastoinkäymistä. Lännellä ei siihen ollut poliittista tahtoa ja Bosnian muslimeilla ei ollut resursseja siihen.⁵⁵ HS kirjoittaja ehdotti tilanteen parantamiseksi ja serbien valloitusten hillitsemiseksi joko ilmapommitusten aloittamista tai raskaiden aseiden viennin sallimista Bosniaan.⁵⁶

HS:n pääkirjoitus otti kantaa heinäkuun lopussa myös Venäjän presidentti Boris Jeltsinin tekemään rauhanaloitteeseen, jonka mukaan Bosnian sodan osapuolten tulisi aloittaa neuvottelut sodan päättämiseksi. Rauhansopimus perustuisi Serbian taloussaarron

⁵³ ”Todellisuus ajaa takaa johtajia ja järjestöjä” (pk.). HS 10.5.1995.

⁵⁴ Nettelfield & Wagner 2013, 8–14 & 18.

⁵⁵ ”Bosniassa on jäljellä vain huonoja vaihtoehtoja” (pk.). HS 13.7.1995.

⁵⁶ ”YK ja Nato koettavat paikata uskottavuuttaan” (pk.). HS 27.7.1995.

purkamiseen ja vastavuoroisesti Serbia tunnustaisi Bosnia & Hertsegovinan. Kirjoituksessa epäiltiin, miten Serbian hyvittely loisi kestävä pohjan rauhalle. Kirjoittaja analysoi kuitenkin, että tämä oli Venäjän intressien mukaista. Venäjän kansan sympatiat olivat serbien puolella ja tukemalla Serbiaa Venäjä saisi jalansijan Balkanin alueen politiikkaan.⁵⁷

Syyskuussa 1995 Bosnia & Hertsegovinaa käsiteltiin kolme kertaa alustavien rauhanneuvotteluiden alla, mutta näistä edistysaskelista huolimatta maan tulevaisuudesta ei annettu optimistista kuvaa.

Syyskuun puolessa välissä julkaistuissa pääkirjoituksissa kommentoitiin, miten serbit olivat ensimmäistä kertaa paperille kirjoitetussa diplomaattiratkaisussa periaatteessa suostuneet suunnitelmaan jakaa Bosnia & Hertsegovina. Jaossa serbit saisivat 49 prosenttia maa-alasta ja Bosnia & Hertsegovina jäisi muodollisesti yhdeksi valtioksi, jonka molemmissa osissa olisi vapaat vaalit. Kyseessä ei ollut varsinainen rauhansopimus vaan suunnitelma sen luomiseksi. Vaikka paperit allekirjoitettiin, Bosniassa tilanne ei muuttunut. Serbit eivät lopettaneet Sarajevon piiritystä ja Nato jatkoi pommituslentojaan serbialaisten painostamiseksi. Vaikka alustavat suunnitelmat rauhan aikaansaamiseksi olivat ottaneet ensimmäisen askeleen, ei kirjoittajan mukaan rauhasta voitu puhua, ennen kuin aluejako toteutuisi kartan lisäksi myös maastossa ja ampumiset loppuvat. ”Niin pitkällä ei olla - ei lähimainkaan.”⁵⁸

Seuraavana päivänä julkaistussa pääkirjoituksessa jatkettiin alustavan rauhansuunnitelman analysoimisella. Heti kirjoituksen alussa korostettiin sitä, että alustava sopimus ei ollut sopimus rauhasta vaan suunnitelmasta, jolla se voitiin mahdollisesti saavuttaa. Sotatoimet jatkuivat Bosniassa sopimuksista huolimatta. Rauhan aikaan saaminen Bosniaan mittaisi lännen pitkäjänteisyyttä, sillä siihen saakka serbit olivat onnistuneet välttymään kovimmilta vastatoimilta. Naton aloittamat pommitukset asettivat painetta serbeille, mutta miten pitkään pommituksia jaksettaisiin jatkaa? Kirjoituksen lopussa pohdittiin, miten demokraattiset valtiot pystyvät vastustamaan hirmutekoja, kun puuttuminen Bosnian tapahtumiin vei niin kauan. Kirjoittaja vertasikin Bosnian tapahtumia toisen maailmansodan myönnytyspolitiikkaan, jolloin Länsi-

⁵⁷ ”Venäjän edut Bosniassa” (pk.). HS 30.7.1995.

⁵⁸ ”Läpimurrosta Bosniassa ei kannata vielä puhua” (pk.). HS 13.9.1995.

Euroopan maat havahtuivat Saksan uhkaan vasta kun Hitlerin sodat alkoivat vaikuttamaan kaikkiin.⁵⁹

Viimeisessä syyskuussa Bosnia & Hertsegovinaa käsittelevässä pääkirjoituksessa analysoitiin maan jakamista alustavien rauhanneuvotteluiden pohjalta. Bosnia jaettaisiin kahden osapuolen kesken, mutta nimellisesti valtio pysyisi yhtenäisenä. Syy miksi maan haluttiin pysyvän virallisesti yhtenäisenä, oli se, että Bosnia & Hertsegovina oli virallisen tunnustuksen saanut valtio ja sen jakamisen hyväksyminen merkitsisi sitä, että sodalla ja ”etnisillä puhdistuksilla” olisi voinut menestyä Euroopassa. Tämä siitä huolimatta, että Bosniassa oli jo ”puhdistuksia” tapahtunut, sillä Bosnian aluejako todennäköisesti noudattaisi sodan seurauksena syntyneitä etnisiä rajoja. Kirjoituksessa tosin todettiin, että mikään ei ollut vielä varmaa, aselepoakaan ei ollut vielä saatu aikaiseksi. Ratkaisu voitiin kuitenkin vielä saavuttaa. Kirjoituksen viimeinen kappale tiivistä hyvin sen, miten vaikea tilanne Bosniassa vallitsi.⁶⁰

*New Yorkissa hahmoteltu ratkaisu on kovin kömpelö sekoitus hurskasta toiveikkuutta ja raadollista todellisuutta, eikä sen onnistumisesta, saati pysyvyydestä, ole takeita. Silti se on parempi vaihtoehto kuin varmuus jo neljänneestä sotatalvesta Bosniassa.*⁶¹

3.3 Toiveista todellisuuteen

Lokakuussa 1995 pääkirjoituksissa rauhan aikaan saamista arvioitiin alustavien edistysaskelien kautta. Ensimmäisessä kirjoituksessa kommentoitiin Bosniassa alkanutta tulitaukoa. Joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta tulitauko näytti pitäneen. Kirjoittaja piti tulitauon säilymistä tärkeänä askeleena kohti rauhaa ja jatkona jo aikaisemmin sovitulle suunnitelmalle Bosnian jaosta. Kirjoituksessa arveltiin, että varsinaisissa rauhanneuvotteluissa tullaan ”käymään kauppaa” jokaisesta sillasta, tiestä ja kaupungista. Samanlaisia neuvotteluja tulnaisiin käymään myös koko Bosnia & Hertsegovinan ”keinotekoisena” valtion yhteisistä elimistä. Osapuolten väsymys sotaan voisi edistää neuvotteluja, mutta kirjoittajan mukaan ratkaisun aikaansaamiseksi tarvittiin

⁵⁹ ”Päätäväisyyttä mitataan” (pk.). HS 14.9.1995.

⁶⁰ ”Jakamaton ja halkaistu Bosnia-Hertsegovina” (pk.). HS 14.9.1995.

⁶¹ ”Jakamaton ja halkaistu Bosnia-Hertsegovina” (pk.). HS 14.9.1995.

kaikki konfliktin loppupuolella rakennettu länsivaltojen arvovalta, sekä Yhdysvaltojen ja Naton raskaat aseet takaamaan rauhaa.⁶²

Lokakuun viimeisessä kirjoituksessa sodan päättämällä nähtiin olevan parhaimmat mahdollisuudet onnistua, kuin koko sodan aikana. Kirjoittaja näki ongelmana lännen ja Venäjän näkemuserot siitä, miten rauha Bosniassa turvattaisiin. Arvovaltakiistojen ei kuitenkaan pitäisi antaa aiheuttaa häiriötä Yhdysvaltojen Daytonissa kuun lopussa alkaviin rauhanneuvotteluihin.⁶³

”Kaikki sodat päättyvät joskus.” Daytonissa aloitettuja rauhanneuvotte luja kommentoitiin pääkirjoituksissa ensimmäisen kerran marraskuun alussa. Kirjoittajan mukaan keskeisin asia rauhan aikaansaamiseksi oli osapuolten sotaväsymys, sillä siihen asti sovinnon aikaan saaminen oli näyttänyt mahdottomalta. Neuvottelut eivät myöskään alkaneet positiivisessa ilmapiirissä, sillä neuvotteluiden keskeisten osapuolten Bosnian, Kroatian ja Serbian johtajat vihasivat toisiaan.⁶⁴

Rauhanneuvotteluiden edistymistä analysoitiin marraskuun puolessa välissä, kun serbit olivat suostuneet Kroatian aluevaatimuksiin. Kirjoittaja piti tätä lupaavana askeleena kohti rauhaa ja sotatoimien uudelleen käynnistyminen oli toistaiseksi vältetty.⁶⁵ 16.11. julkaistussa pääkirjoituksessa serbien myönnytyksiä pidetään ”ällistyttävänä käänteenä.” Kirjoittaja arvioi, että myönnytyksillä Serbian presidentti Slobodan Milosevic pyrkisi pelastamaan oman valtansa. Huomattava määrä ihmisiä näki Serbiassa nälkää YK:n julistaman taloussaarron seurauksena. Tämän takia Milosevic saattoi yrittää omilla myönnytyksillään saada saarto loppumaan. Taloussaarron vaikutuksien vähättely oli kirjoittajan mukaan ollut virheellistä.⁶⁶

Daytonin asiakirja otettiin alustavasti käyttöön 21. päivä marraskuuta, jolloin taloudellisia pakotteita alettiin poistamaan rauhan saavuttamiseksi.⁶⁷ Kaksi päivää myöhemmin HS:n pääkirjoituksessa asiakirjaa pidettiin suurena saavutuksena, mutta se sisälsi ongelmallisia kohtia ja kirjoittaja piti sitä ”epätydyttävänä.” Hyökkäävä osapuoli sai vaatimuksiaan läpi, eikä sotarikollisia saada todennäköisesti oikeuteen. Bosnia ja Hertsegovina säilyisi muodollisesti yhtenä valtiona, mutta Bosnian serbit

⁶² ”Epävarmakin tulitauko lisää toivoa Bosniassa” (pk.). HS 13.10.1995.

⁶³ ”Huippukokouksen anti oli köykäinen” (pk.). HS 26.10.1995.

⁶⁴ ”Daytonissa mitataan Bosnian sotaväsymystä” (pk.). HS 3.11.1995.

⁶⁵ ”Jugoslavian rauha on hiukan lähempänä” (pk.). HS 14.11.1995.

⁶⁶ ”Serbia luopuu paljosta” (pk.). HS. 16.11.1995.

⁶⁷ Nystuen 2005, 47–48.

hallitsivat puolta maasta. Kirjoittaja kuitenkin arvioi, että tämä sopimus oli paras, mitä pystyttiin tuolloin vallitsevissa olosuhteissa saavuttamaan.⁶⁸

Daytonin rauhan sopimus allekirjoitettiin ja otettiin kokonaisuudessaan käyttöön 14. päivä joulukuuta 1995.⁶⁹ Päivää myöhemmin HS:n pääkirjoituksessa rauhansopimusta pidettiin osin ongelmallisena ja varsinkin Bosnian muslimien näkökulmasta se oli epäoikeudenmukainen, mutta se oli parempi kuin sodan jatkuminen. Kirjoittaja pohti olisiko YK:n ja muiden länsivaltojen voimakkaampi väliintulo voinut saada sodan loppumaan varhaisemmassa vaiheessa, mutta jättää vastauksen avoimeksi. YK:n kohdistuneeseen kritiikkiin kirjoituksessa todettiin syyllisten olevan jäsenvaltiot, jotka eivät antaneet järjestölle riittäviä toimintaedellytyksiä.⁷⁰

Viimeinen tämän työn tutkimuskysymysten kriteerien kannalta oleellinen pääkirjoitus julkaistiin 22.12.1995. Sen aiheena oli YK:n virheiden ja kritiikin analysointi Bosnia ja Hertsegovinan tapahtumien pohjalta. Analysointi jatkoi samalla näkökulmalla, kuin aiempi pääkirjoitus. Kirjoittaja arvio YK: voimattomuuden johtuneen haluttomista jäsenmaista. Vasta Srebrenicassa tapahtunut verilöyly sai kirjoituksen mukaan jäsenmaat päättämään voimakeinojen käytöstä. Jotta Bosnia ja Hertsegovinassa tapahtuneen kriisin kaltaiset tilanteet vältettäisiin tulevaisuudessa, pitäisi kirjoittajan mukaan varsinaiset voimakeinot jättää alueellisille sotakoneistoille, sillä YK ei voi käydä sotaa tehokkaasti.⁷¹

HS:n pääkirjoituksissa aikaisempina vuosina esiintynyt raju kritiikki pehmentyi vuoden 1995 loppupuolella. Kritiikki kohdistettiin itse YK:n sijasta sen jäsenmaihin, mutta samalla kuitenkin todettiin, että saavutettu rauha ei ollut oikeudenmukainen. Länsivaltoja kritisoitiin myös siitä, miten kauan niillä kesti aloittaa voimakeinojen käyttö serbien painostamiseksi rauhaan.

⁶⁸ "Bosnian huono rauha on paljon parempi kuin sota" (pk.). HS 23.11.1995.

⁶⁹ Nystuen 2005, 48.

⁷⁰ "Bosnian katkera rauha on tappamista parempi" (pk.). HS 15.12.1995.

⁷¹ "Bosnian katastrofi johtui jäsenvaltioista, ei YK:sta" (pk.). HS 22.12.1995.

Loppulause

Bosnia & Hertsegovinaa käsitteleviä pääkirjoituksia oli ilmestynyt tarkasteltavana ajanjaksona vaihtelevalla intensiteetillä. Artikkeleita julkaistiin selkeästi enemmän ja tiheämpään tahtiin ajanjakson alkupäässä vuosien 1992 ja 1993 aikana. Sen jälkeen julkaisujen määrä putosi merkittävästi. Vuoden 1994 aikana julkaistiin vain yksi pääkirjoitus, joka käsitteli analysoitavaa aihetta. Vuonna 1995 julkaistiin jälleen enemmän artikkeleita, mutta vähemmän kuin kahtena ensimmäisenä vuonna.

Kokonaisuutena tarkasteltavana ajanjaksona Bosnia & Hertsegovina käsittelevissä pääkirjoituksissa voidaan tutkimuskysymyksien näkökulmasta havaita kaksi toistuvasti esiin nousevaa teemaa. Ensimmäinen on maan hajaannus, väkivaltaisuudet ja siellä käyty vaikea sota, jonka ratkaisemisen todettiin olevan äärimmäisen vaikeaa. Artikkeleissa otettiin kantaa sen suhteen, miten tilannetta voitaisiin mahdollisesti helpottaa ja siellä tapahtuneet väkivaltaisuudet tuomittiin selväsanaisesti. Kuitenkin kirjoituksista havaittava näkemys oli se, että konfliktin osapuolien erimielisyydet olivat niin syvällä, että rauhaa ei saataisi aikaan ilman vahvaa ulkopuolista painostamista. Toisena vaihtoehtona nähtiin osapuolien sotaväsymys, joka johtaisi mahdollisesti halukkuuteen neuvotella rauhasta.

Toisena teemana näkyi kansainvälisen yhteisön, YK:n EY:n Naton ja Etyk:n vahva kritisointi. Keskeinen kritiikin esittäminen liittyi näiden järjestöjen kykenemättömyyteen päättää tai hillitä kriisiä Bosniassa. Etenkin Yhdistyneet kansakunnat koettiin kirjoituksissa jäykäksi ja haluttomaksi puuttumaan sotaan Bosniassa. Tästä näkökulmasta pohdittiin myös sitä, pystyisikö YK ratkaisemaan kriisiä tulevaisuudessa ollenkaan. Srebrenicassa tapahtuneen joukkomurhan jälkeen kritiikki koveni merkittävästi ja pääkirjoituksissa vaadittiin sotilaallisten keinojen käyttöä serbien hillitsemiseksi.

Alustaviin rauhanneuvotteluihin suhtauduttiin kirjoituksissa varauksella, sillä aikaisemmat yritykset rauhan aikaan saamiseksi eivät olleet tuottaneet toivottua lopputulosta. Vasta kun Daytonissa laaditun asiakirjan kohtia alettiin ottaa käyttöön, alettiin kirjoituksissa pitää sodan päättymistä mahdollisena. Samalla YK:n kohdistuneen kritiikin luonne muuttui. Uudeksi kritiikin kohteeksi muodostuivat YK:n jäsenvaltiot, jotka järjestön toimintamahdollisuuksia rajoittivat. Kaikesta huolimatta vuoden 1995

lopussa YK ja samankaltaiset järjestöt nähtiin parhaana tapana ratkaista kriisejä maailmassa.

Näistä tuloksista voidaan päätellä, että Helsingin Sanomat ei pelännyt ottaa kantaa vaikeisiin aiheisiin. Se ei myöskään pyrkinyt pehmentämään tai sensuroimaan kritiikkiään vaikutusvaltaisia organisaatioita kohtaan. Pääkirjoituksissa heijastui selkeästi toimituksen kanta ja itsevarmuus. Suomen suurimpana sanomalehtenä, Helsingin Sanomien julkaisut saivat myös eniten lukijoita. Tältä pohjalta kirjoitukset ja kannanotot voivat vaikuttaa myös yleiseen mielipiteeseen. Tämä voi olla myös yksi syy sille, miksi kritiikki esimerkiksi YK:a kohtaan pehmeni tarkasteltavan ajanjakson lopussa. HS koki lopulta ylikansalliset organisaatiot parhaana tapana ratkaista maailman kriisejä ja liian kova kritiikki olisi mahdollisesti voinut vaikuttaa kansalaisten mielipiteisiin tavalla, jonka toimitus näki negatiivisena.

Suomen suurimpana sanomalehtenä Helsingin Sanomilla oli valtaa vaikuttaa siihen mikä oli tärkeä uutisoinnin ja keskustelun aihe. Samalla sillä oli myös suurin vastuu, miten asioista uutisoitiin ja keskusteltiin.

Lähteet ja tutkimuskirjallisuus

Painetut lähteet

Helsingin Sanomat 01.01.1992–31.12.1995

Tutkimuskirjallisuus

Crampton, R.J 2014: *The Balkans since the second world war*. Routledge.

Gallagher, Tom 2003: *The Balkans after the cold war. From tyranny to tragedy*.
Routledge.

Jensen-Eriksen, Niklas & Mainio, Alekski & Hänninen, Reetta 2019: *Suomen suurin. Helsingin Sanomat 1889–2019*. Siltala.

Nettelfield, Lara J. & Wagner, Sarah E. 2013: *Srebrenica in the aftermath of genocide*.
Cambridge University Press.

Nystuen, Gro 2005: *Achieving Peace or Protecting Human Rights? Conflicts Between Norms Regarding Ethnic Discrimination in the Dayton Peace Agreement*.
Brill.

Remes, Pirkko 2018: ”Tieteellisten kirjoitelmien rakenne”. *Tutki ja kirjoita*, s. 249–279.
Toimittajat Hirsjärvi Sirkka, Remes Pirkko, Sajavaara Paula. Tammi.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo 1998: *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Edita.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2018: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Tammi.